

OSMANLI'DA SÜRGÜN: TRABZON ÖRNEĞİ*

*Nedim İPEK***

ÖZ

Osmanlı Devleti kamu güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Bunlardan birisi de sürgün yöntemidir. Bu yöntemin Trabzon'daki uygulaması üç şekilde incelenebilir. Birincisi, fetih sonrası buradaki gayrimüslim nüfusun bir kısmı başta İstanbul olmak üzere ülkenin değişik yerlerine gönderilirken, Orta Karadeniz bölgesinden buraya Türk nüfus sevk ve iskân edilmiştir. İkincisi, Birinci Dünya Savaşı döneminde, cephe ve cephe gerisinde kamu güvenliğini bozan ve bozacağı düşünülen kişiler başka yerlere gönderilmiştir. Üçüncüsü, 1461-1920 yılları arası yasalara aykırı davrananların sürgün cezasına çarptırılmasıdır. Bu makalede, bu durum belgelere dayalı olarak incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Sürgün, Trabzon, Göç, Kamu güvenliği

EXILE IN THE OTTOMAN EMPIRE: TRABZON CASE

ABSTRACT

The Ottoman Empire used “exile” as a means of punishment among the precautions to achieve public security. The imposition of this kind of restriction can be examined in three ways. Firstly, after the conquest a part of the non-Muslim population in Trabzon was sent to different parts of the country, especially Istanbul, while the Turkish population from the Central Black Sea region has been dispatched and settled in Trabzon. Secondly, during World War I, people who disrupt or are thought to disrupt public security across the locations at the frontal region or at the background were sent to other places. Thirdly, between 1461 and 1920, those who violated the law were banished. In this article, the issue of exile and banishment as a legal restriction was examined with reference to documents.

Keywords: The Ottoman State, exile, Trabzon, immigration, public security

* *Gönderim tarihi:14.02.2019. Kabul Tarihi:20.03.2019.*

** *Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN. nedimipek@hotmail.com ORCID: 0000-0001-9239-1333*

Giriş

Sürgün iskân veya ceza yöntemi olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmaktaydı. Birincisi belirli bir proje çerçevesinde bir grubu veya topluluğu buldukları yerden çıkarıp farklı bir yere iskân etmektir. Bu fiilin politik, sosyal ve ekonomik amaçları vardır. Sürgün uygulaması Osmanlı Devleti'nin geleneksel veya klasik dönemin başlarında daha ziyade fethedilen yerlerdeki halkın başka bir bölgeye gönderilmesi veya buraya Müslüman Türk unsurların belirli bir metot çerçevesinde sevk edilip yerleştirilmesi şeklinde tatbik edilmekteydi. Amaç ele geçen bölgede Osmanlı Devleti'ni temsil edecek bir topluluk oluşturmaktır. İkincisi ise bireysel olarak işlenen suçlara karşı tatbik edilen bir ceza yöntemidir. Bu çalışmada bireysel suçlara karşı verilen sürgün cezasının tatbiki ve uygulanışı Trabzon kazası örneğinde kaynaklara istinaden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sürgün Terminolojisi ve Uygulama

İslam hukukunda suç ve ceza *had*, *kıyas* ve *tazir* olmak üzere üçe ayrılır: Kıyas kul hakkı, tazir hem kul ve hem kamu, had ise kamuya karşı yapılan kanuna aykırı fiillerle ilgilidir. Sürgün hem had hem de tazir için verilen bir ceza çeşididir¹.

Sürgün köy veya şehir halkının geleneğe ve göreneğe uygun hareket etmeyen, davranışları ile huzurlarını kaçıran kişileri içlerinden uzaklaştırmak için uyguladığı bir ceza idi². Ayrıca yangına sebebiyet verenler, kundaklamaya engel olamayan bekçiler, asi çingeneler, cüzzamlılar da sürülebilmekteydi. Faizcilik, vurgunculuk veya muhbirlik yapanlarla dinsel gerekleri yerine getirmeyenler de aileleriyle birlikte sürgüne gönderilirlerdi³. Modern dönemde ise bu ceza, hükümlüleri *ıslah-ı nefis* amacıyla uygulanan bir yöntem haline dönüştü.

Modern dönemde devletin nizamını ve toplumun huzurunu bozmak, memuriyet görevini kötüye kullanmak, halka zulmetmek, emir ve yasaklara aykırı davranmak, şeri hükümlere uymamak, iftira atmak, eşkıyalık veya hırsızlık yapmak, gayri ahlakî davranışlarda bulunmak, kamu malına zarar vermek, kamusal yükümlülükleri yerine getirmemek, görevi kötüye kullanmak sürgünle cezalandırılıyordu⁴.

Sürgün bir kişinin, grubun veya topluluğun iradesi dışında iskân mahallini değiştirmek, bir yerden uzaklaştırmak, zorla göç ettirmek anlamına gelmektedir. Fıkıh kitaplarında ise hükümlülerin geçici bir süre buldukları yerden uzaklaştırılarak başka bir yere gönderilmesi şeklinde izah edilmektedir. Sürgün hüküm-

¹ Mehmet Güneş, "Osmanlı Devletinde Sürgün Cezası ve Karahisarısahip'e Yapılan Sürgünler (1815-1839)", *History Studies*, 8/1, (Mart 2016), s. 49-70.

² Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, 4, İstanbul 1984, (s.79- 88), s. 81.

³ Biray Tugay, *Aydın Vilayetinde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyete)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013, s. 81.

⁴ Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM*, 19, Ankara 2006, s. 289; Oğuz Baytımur, *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011, s. 60; Kemal Daşcıoğlu sürgün cezalarını yedi grupta tasnif etmiştir. Bk. Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün (Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2007.

lerinde bu ceza *nefy*, *nefy ve icla*, *nefy ve tağrip*, *nefy ve irsal*, *sarf ve tahvil*, *inha*, *icla*, *mütebaidin*, *tebid*, *ikamete memur* kelimeleri ile tanımlanmıştır⁵. Sürgün edilene *menfi*, sürgün yerine ise *menfa* denirdi. Nefy cezasının süresi suçun derecesi ve durumuna göre farklılaşmaktaydı. Zaman *nefy-i muvakkat* veya *nefy-i müebbed* şeklinde tanımlanmaktaydı. Tanzimat öncesi sürgün hükümlerinde süre belirtilmezdi⁶. Tanzimat sonrası iki farklı şekilde tanzim edilmiş hüküm görmek mümkündür. Hükümlerin bir kısmında süre, *nefy-i muvakkat* şeklinde yazılı iken diğerlerinde ise mahkûmiyet süresi ay veya yıl olarak daha açık bir şekilde yazılı idi. Ağır suçlular ise *nefy-i müebbet* veya *bir daha ayak basmamak* ifadeleriyle süresiz olarak o bölgeden uzaklaştırılmaktaydılar.

Sürgün edilen kişi kamu görevlisi ise nefy cezası tabi bulunduğu kurumun amiri tarafından tatbik edilmekteydi. Sürgün teklifini ulema için şeyhülislam, kapıkulu için yeniçeri ağası, diğer ehl-i örf için kaptan paşa yapmaktaydı. Tanzimat döneminde seraskerlik ve nezaretlere de bu yetki tanınmıştır. Söz konusu kurumlar sürgün tekliflerini sadarete yapmaktaydı. İlgili evraklar Tanzimat döneminde sadaret aracılığı ile Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye sevk edilmekteydi. Nihai karar padişaha aitti. Sürgün hükmünde menfinin adı, sürgün sebebi, menfiye refakat edecek mübaşir, bunların görevleri, dönüşte getireceği belgeler, mülkî amir, kadı ve naibin yetki ve yükümlülükleri belirtilirdi. Nefy cezasının infaz yetkisi Tanzimat'tan önce sadrazama, Tanzimat döneminde son yargılama yeri Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'ye aitti. Karar padişahın onayı sonrası tatbik edilirdi⁷.

Ferman mübaşir unvanı ile görevlendirilen divan-ı hümayun çavuşuna teslim edilirdi. Hükümlüyü menfaya götürmekle yükümlü kişiler çeşitli sebeplerle görev mahalline gelmeyebiliyordu. Bu gibi durumlarda mülkî amirden hükümlüyü götürecektir kişiyi kendi emri altında çalışanlardan birisini görevlendirmesi istenebilmekteydi⁸. Sürgün fermanı genellikle sürülecek şahsın bulunduğu yerin mülkî yöneticisi ile sürüleceği yerin mülkî amiri ve kadısına, özel olarak görevlendirilmiş ise mübaşire yazılırdı. Cezaya çarptırılan kişinin malları müsadere edilecek ise Enderun'dan bir kişi mallarını tespitle görevlendirilirdi. Suçluyu menfaya kadar götürüp yerleştirmek devletin görevi dâhilinde bulunduğundan bu işlem dolayısıyla doğan masraflar da kamu tarafından karşılanmaktaydı. Mübaşir menfada fermanı halka okuyup ilan ederdi. Bir örneği kadı siciline kaydedilirdi. Mübaşir kadıdan hükümlünün teslim edildiğine dair bir ilam alırdı. İlam infazın başlangıcı sayılırdı. Af taleplerinde aranan en önemli belgeydi. Sürgünün menfasındaki ikametini sağlamak, ceza süresi boyunca kontrol altında bulundurmak mahallin kadısının görevleri arasında yer almaktaydı. Kadı her şeyden önce sürgün edilen kişiyi konumuna uygun bir ikametgâha yerleştirmek ile işe başlardı. Hükümlü menfada serbest hareket etmek imkânına sahipti. İçlerinde zaman zaman konumuna uygun iş

⁵ Tugay, *a.g.t.*, s. 36.

⁶ Güneş, *a.g.m.*, s. 49-70.

⁷ Elif Özdemir, *1 Numaralı Nefy ve Kısas Defterinin (s. 74-134) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018, s. 9.

⁸ BOA, A.Mkt, No. 212/11: Kütahya ve Hüdavendigâr Müşirliğine Tezkireler.

ve hizmet görenler de vardı. Görev, makam ve mevkilerini kaybetmiş olsalar bile hükümlülere statülerine uygun tayinat verilmekteydi. Örneğin Trabzon'a sürülen Arnavutlar arasında bulunan Piriştineli Ahmet Trabzon'da hem tahsil ve hem de *neşr-i ilm* yapmaktaydı. Bu nedenle emsalleri gibi buna da bir miktar maaş verilmekteydi. Ancak bu tahsisatın yeterli olmadığı gerekçesiyle ya bu paranın arttırılması veya İstanbul'daki medreselerden birine yerleştirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine şeyhülislamın da görüşü alınarak serbest bırakılması ve İstanbul'da münasip bir medreseye yerleştirilmesi hususunda irade sadır oldu⁹. Menfa hayatı sona erdikten sonra da İstanbul'da bulunan medreselere yerleşenler olmuştur. Örneğin Trabzon valisi ve kadısına gönderilen Haziran 1851 tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla Trabzon'daki menfa hayatı sona eren bir kişi memleketi tarafına gitmeyeceğine dair kefil göstermesi şartıyla İstanbul'daki medreselerden birisine yerleştirilmesine izin verildi.

Belirtmek gerekirse sürgün yolculuğu esnasında veya sürgün mahalline vardıktan sonra yaşlılık ve hastalık gibi sebeplerden dolayı menfa mevkii değiştirilebilmekteydi. Örneğin Kars'tan sürgün edilen bir kişi hastalığı sebebiyle Bozcaada'ya kadar yolculuk yapamayacağı kanaati hâsıl olunca menfası Trabzon'a tahvil edilmiştir¹⁰. Bir diğer örnekte ise kanuna aykırı suçlarından dolayı Amasya'ya sürgün edilen müftünün menfası yaşlı olduğu gerekçesiyle Trabzon olarak değiştirilmiştir¹¹. Maraşlı Osman Paşa memleket nizamına muhalif davranışına mebni Bozok'a gönderildi. Ancak Bozok'un Maraş'a yakın olması sebebiyle menfası Trabzon'a tahvil edildi. (Kasım 1842). İleriki tarihlerde menfası bir kez daha değiştirilerek mübaşir gözetiminde Bursa'ya gönderildi¹². Cidde kaymakamı Nisan 1866 tarihinde işlediği suça binaen müebbeden Kıbrıs'a sürülür. Ancak adanın iklimine uyum sağlayamaz ve sağlık sorunları yaşar. Bunun üzerine Kıbrıs'ta beş, altı ay kaldıktan sonra menfası Trabzon'a dönüştürülür¹³. Bazı sanıklar haklarında hüküm verilinceye kadar tutuklu kalabilmişlerdir. Bu gerekçeyle Trabzon'da da tutuklu kalanlar olmuştur. Örneğin, Tırnova sabık kaymakamı irtikap sebebiyle kamu hizmetinden men edilecek, rütbesi tenzil edilecek ve iki seneliğine Bursa'ya

⁹ Trabzon vilayeti ve kadısına hüküm (Evahir-i Z 1266). Tuğba Akıllı Acar, *3 Nolu Nefy ve İtlak Defterinin (s. 1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006, s. 207.

¹⁰ Çıldır Beylerbeyi ve Kars Muhafızı Ahmet Paşa'ya ve Trabzon Kadısına hüküm (15 R 1249). Sibel Kavaklı, *929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826-1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005, s. 581.

¹¹ Amasya ve Trabzon naiplerine hüküm (Evasıt-ı L 1259): Elif Özdemir, *1 Numaralı Nefy ve Kıyas Defterinin (s. 74- 134) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018, s.59, 174.

¹² Özdemir, *a.g.t.*, s. 28, 155, 180.

¹³ Trabzon Valisi, Kıbrıs Mutasarrıfı ve Trabzon Kadısına Hüküm (Evasıt-ı ZA 1282; Harun Çoban, *5 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 310.

sürülecektir. Adı geçen kişinin Trabzon'da tutuklu kaldığı süre göz önüne alınarak sürgün süresi bir yıla indirilmiştir¹⁴.

Sürgüne tabi tutulanlar merkezden izin almak şartıyla menfa mevkiini geçici olarak terk edebiliyorlardı. Menfayı terk edebilmek amacıyla merkeze sunulan arzuhallerdeki gerekçelerden birisi hac farızasını yerine getirme talebiydi. Trabzon'da sürgünde bulunan üç Arnavut hac farızasını yerine getirebilmek için kendilerine gerekli iznin verilmesi hususunda yetkili makamlara müracaat etmişlerdir. Aslında bunların hac için ruhsat alıp memleketlerine savuşmaları ihtimali de söz konusudur. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için hac sonrası yine Trabzon'a döneceklerine dair mahallince *kavi* bir kefil gösterebilenlere izin verilmesi görüşü belirmiştir. Netice itibarıyla Osmanlı bürokratinin tanımlamasıyla *hac-ı şerife gitmek, badelhac yine Trabzon'a gelmek üzere küfelaya raptıyla mürur tezkirelerine dahi şerh verilmesi* Meclis-i Vala'da kararlaştırılmıştır¹⁵.

Sürgünde bulunan kişiye diğer adli ve idari işlerini takip hakkı tanınmaktaydı. Hatta gerekirse bunun için hükümlünün infaz mahalli geçici olarak değiştirilebilmekteydi. Örneğin, Trabzon'da menfada bulunan Üsküplü Elhac Ebubekir, memleketteki işlerini yürütme yetkisini oğluna devretmişti. Ancak hükümlünün iddiasına göre oğlunun işlere vakıf olmaması sebebiyle resmî makamlar bu kişinin işyerinin faaliyetini durdurmuştu. Elhac Ebubekir resmî makamlara verdiği arzualde yetkililerle bu sorunu çözümlenmek amacıyla kendisinin İstanbul'a sevk edilmesini ister. Bu mealdeki arzual üzerine zaptiyenin gözetiminde işini takip etmek ve işin neticelenmesi sonrası tekrar Trabzon'a gelmek şartıyla İstanbul'a gönderilmesi hususunda irade sadır oldu¹⁶. Sürgün edilen kişi fakrî zaruret içerisinde ise geride kalan aile bireylerinin geçimlerinin temini veya belgenin ifadesiyle *terfih-i ahvaliçün* kamudan kendilerine maaş tahsis edilmekteydi. Örneğin Üsküp'ten Trabzon'a sürülen şahıslardan fakrî zaruret içerisinde olanların ailelerine verilmek üzere Üsküp Mal Sandığı'ndan beş bin kuruş tahsis edilmiştir¹⁷.

Sürgün edilen kişiler, iklime uyum sağlayamamak, meşakkat ve müşkülata maruz kalmak, yiyecek ve içeceğin pahalı olması, kıtlık gibi sebeplerle en temel ihtiyaçlarının karşılanamaması halinde *tahvil-i ikamet* talebinde bulunabilmekteydiler¹⁸.

Ceza özel veya genel af ile sona ermekteydi¹⁹. Sürgünün serbest bırakılması *utlak, af ve utlak, sebil, sebin, utlak-ı sebil*²⁰ olarak tanımlanmıştır. Hükümlüler geçim sıkıntısı çektikleri, ebeveynlerinin veya çoluk çocuğunun perişan olduğu, memlekette bulunan emlak ve akarını idare edecek kimsesi olmadığı, o ana kadar

¹⁴ Hüdavendigar Eyaleti Valisi Rafet Süleyman Paşa'ya Divan-ı Deavi Nazırı Muhtar Bey'e ve Bursa Kadısına Hüküm (Evahir-i Ş 1274). Kılıç, *a.g.t.*, s. 142.

¹⁵ BOA, Mvl. No. 91/50: Meclis-i Vükela Mazbatası.

¹⁶ BOA, Mvl. No. 77/19: Trabzon Valisinin Arz Tezkiresi (9 S 1265).

¹⁷ BOA, İ. Hus. No. 93/6: Resen irade (31 KE 1317); İ.Hus. No. 85/149: Resen İrade (31 KE 1317).

¹⁸ Güneş, *a.g.m.*, s. 60-64.

¹⁹ Köksal, *a.g.m.*, s. 295-297.

²⁰ Özdemir, *a.g.t.*

yaşadıkları sürgün hayatının terbiye olmaları için yeterli olduğu²¹ gibi gerekçelerle af talebinde bulunuyorlardı. Olay mahallinin olumlu rapor vermesi halinde konu en son Meclisi-i Vala'da müzakere ediliyordu. Meclisin de olumlu görüş bildirmesi durumunda nihai karar padişahın iradesine kalmaktaydı. Padişah genellikle bu gibi taleplerde bulunanların kanuna aykırı hareketlerde bulunmamak şartıyla serbest bırakılması hususunda irade vermektedir²².

Sürgüne tabi tutulanlar mücavir alandaki yerleşmelere gönderilebildikleri gibi oldukça uzak bir mekâna da sevk edilebiliyorlardı. Menfanın uzaklık veya yakınlığı işlenen suçun cinsine göre belirlenmekteydi. Sorunlu bölgeler dışındaki merkezlerin tamamına sürgün icra edilebilmiştir. Sürgün yerleri belirlenirken isyan, toplumsal kargaşa gibi devletin bekasını tehlikeye atacak hadiselerle sebebiyet veren veya teşebbüs edenler olay mahalline uzak sahalara sürülürken, bireysel hadiselerle sebebiyet verenler yakın yerlere gönderilebilmişlerdir. Özellikle Kuzey Afrika toprakları Osmanlı hâkimiyetinden çıkınca veya otoritesi zayıflayınca Anadolu'da küçük, kontrol edilebilir ve güvenli yerleşim birimleri sürgün mahalli olarak tercih edilmiştir²³. Trabzon da menfa sahasıdır.

Memleketinde geçimini temin edemeyenler kısmetini başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde aramaktaydılar. Memalik-i şahanede geçim sıkıntısı çeken ve çareyi gurbette arayanların başında Trabzonlular gelmekteydi. Ancak gurbetçiler çoğunlukla buralarda iş bulamıyorlardı. Bu durum şehrin asayişini tehdit etmekteydi. Çözüm şehirdeki işsizlerin memleketlerine iade edilmesinde bulunuyordu. Cana ve ırza yönelik suçlarda dikkati çeken işsiz, hamal ve benzeri grupların kontrol edilmesinde sürgün, zorunlu çalışma veya hapis cezası başvurulmuş bir yöntemdi²⁴. Büyük şehirlerde işsiz başıboş dolaşan kişiler şehrin asayişini tehdit ediyorlardı. Bu gibi kişiler tespit halinde memleketlerine iade edilmekteydiler. Örneğin, İzmir'in sokaklarında işsiz güçsüz dolaşan Trabzonlu bir terzi çırağı zaptiye nezaretinin 1906 tarihli yazısı ile memleketine gönderilmiştir²⁵. Bu gibi kişiler yolda veya memleketinde fırsatını bulduğunda geri dönüyorlardı. Bu durum görevlilerin dikkatinden kaçabilmekteydi. Örneğin İstanbul'da Bayezid mevkiinde akrabalarının yanında ikamet eden Sürmeneli bir şahıs köyüne sürgüne tabi tutulmuştur. Gerekli işlemler yapılmış ve adı geçen şahıs köyüne gönderilmiştir. Söz konusu şahıs fırsatını bulunca tekrar İstanbul'a dönmüştür. Resmî makamlar bu şahsın firar ettiğini ancak 1,5 yıl sonra öğrenirler. Bunun üzerine Trabzon valiliği çareyi vilayet dâhilindeki mülkî amirleri daha dikkatli olmayı tavsiye etmekte

²¹ BOA, Mvl. No. 91/51: Trabzon Eyalet İdare Meclisi Mazbatası; BOA, A. Dvn, No. 67/48: Arz Tezkiresi.

²² Trabzon Kalası dizdarına hüküm (Evail-i Z 1203): Ramazan Uz, *24 Numaralı Kalebant Defterine (H. 1203- 1205 / M. 1788- 1790) Göre Osmanlı Devleti'nde Suçlular ve Cezalar (Değerlendirme-Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 258.

²³ Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler, *Bilig*, 36, (Kış 2006), s. 187-200.

²⁴ Gültekin Yıldız, *Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839- 1908)*, İstanbul 2012, s. 22.

²⁵ Tugay, *a.g.t.*, s. 245.

bulur²⁶. İşsiz olup tespit edilemeyenler arasında hırsızlık ve gasp gibi adi vakalara adı karışanlar da olmuştur. Bunlardan yakalananlar nefy veya kürek cezasına çarptırılmışlardır. Örneğin Üsküdar'da bir handa hırsızlık yapan bir kişi Trabzon'a sürüldü. (Ağustos 1753). Küreğe mahkûm olanların cezası ise bir daha İstanbul'a dönmek şartıyla Trabzon'a sürgüne tahvil edildi²⁷.

Kamuda veya vakıflarda istihdam imkânı bulanlardan kanun ve nizama aykırı davrananlar sürgüne tabi tutulmuşlardır. Bu gibiler askerî, idarî ve malî idareciler hariç, genellikle memleketlerine sürgün edilmekteydiler. Örneğin, Süleymaniye müderrislerinden olup bazı uygunsuz davranışlarda bulunan bir Trabzonlu müderris *bu makule harekât-ı gayr-ı lâıykaya ictisar edenlerin tedip ve terbiyeleri lazımeden idiğine binaen li-ecli't-tedib memleketi olan Trabzon'a nefy ve tağrip* olundu. Bu şahıs divan-ı deavi çavuşlarından mübaşir tayin edilen kişinin nezaretinde Trabzon'a sevk edilmiştir. 11 Temmuz 1851 tarihli ilamdan anlaşıldığı kadarıyla söz konusu kişi menfasına götürülmüş ve ikamet ettirilmiştir²⁸. Keza İstanbul'da Fatih Camii civarındaki Soğukkuyu Medresesi'nde sakin Rizeli bir talebe kendi halinde ırz ve edebiyetle meşgul olmayıp bazı talebeleri darp ettiği, yaraladığı veya hakaretimiz sözler sarf ettiği gerekçesiyle memleketi Rize'ye sürülmesi Şeyhülislam tarafından Kasım 1852 tarihinde teklif edildi²⁹.

Bilindiği üzere Osmanlı toplumu cemaatlerden oluşmaktaydı. Cemaatler günlük yaşamlarını millet sistemi gereği kendi inançlarına göre sürdürmekteydiler. Cemaate mensup kişilerin bu kurallara uyup uymadığı patrikhanelerce kontrol edilmekteydi. Tanzimat döneminde de kabul edilen ceza kanununa göre ayin ve mezhep kurallarına aykırı harekette bulunup *milletçe tedibi lazım gelenler* patrikhane tarafından muhakeme edilmekte ve verilen cezanın tatbiki sadaretçe mülkî amirden istenmekteydi. Örneğin Temmuz 1753'de Ermeni patriğinin arzuhalinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul'daki Ermeni cemaati mensuplarını rahatsız eden Acem Ermeni taifesinden bir kişi ve zevcesi Ermeni cemaatinden çıkarılıp *fımabad patriğin mühürlü emr-i işarı sadır olmadıkça ıtlak olmamak üzere* Trabzon'a sürgün edilmiştir³⁰. Keza İstanbul'da Eğinli bir Hristiyan kadın ahlak dışı davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Ermeni patriğinin resmî dilekçesi üzerine Trabzon'a ve oradan da Eğin kasabasına sürgüne gönderilmesi için hüküm verilmiştir³¹. Mezhep kurallarına aykırı davrananlar ise başka şehirlerde bulunan manastırlarda ikamete memur ediliyorlardı. Örneğin mugayir-i ayin ve mezhep hareketine mebni Rum milletine mensup bir kişi patrikhanece sürgün cezasına çarptırılmış ve

²⁶ BOA, Y.Prk. Um. No. 80/75: Trabzon Vali Vekilinden Şifre Tel (3 TS 1323).

²⁷ Fatma Şahin, *11 Numaralı Kalebent Defterine Göre (1-196) H. 1166- 1167 / M. 1753- 1754) Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Suç, Suçlu ve Cezalar (Değerlendirme Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 351, 378, 414, 615.

²⁸ Divan-ı Deavi Nazırı Mustafa Mazlum Bey, Trabzon Valisi Vezir Bekir Rüstem Paşa ve Trabzon Kadısına Hüküm (Evail-i C 1267). Tuğba Akıllı Acar, *a.g.t.*, s. 230.

²⁹ Trabzon Valisi ve Zabtiye Kaymakamı ve Rize Kazası Naibine Hüküm (Evahir-i B 1268.) Akıllı Acar, *a.g.t.*, s. 299.

³⁰ Melek Deniz, *2 Numaralı Nefy ve Kısas Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015, s. 215.

³¹ Trabzon Vilayetine ve Eğin Kazası Naibine Hüküm (Evahir-i ZA 1259). Özdemir, *a.g.t.*, s.179.

30 Mayıs 1848 tarihinde Sümela Manastırı'na gönderilmiştir. Bir süre sonra patrikhane yaptığı işten pişmanlık duyduğunu ifade eden bu kişinin serbest bırakılmasını sadareten talep eder. Bunun üzerine Trabzon valiliğine adı geçen kişinin tahliye edilerek memleketine gitmesine izin verilmesi hususunda takrir gönderilir³².

Trabzon'a sürgün edilen gayrimüslim din adamları da mevcuttu. Ermeni ve Rum Patrikhaneleri tarafından cezalandırılan Hristiyan din adamları da sürgüne tabi tutulabilmiştir. Patrikhane tarafından sürgüne çarptırılanların isimleri hükümete bildirilince hükümlü hususi olarak görevlendirilen muhafızlar marifetiyle Trabzon'a getirilip yetkililere teslim edilmekteydi. Bu şekilde sürgün edilen Rum cemaatine mensup din adamlarından bir kısmı *ıslah-ı nefis* için Sumela Manastırı'na gönderilmiştir. Hükümlünün affına dair yeni bir ferman gelmedikçe manastırdan dışarı çıkarılması yasaktı. Mesela Samako Metropoliti ruhban ve mezhep kurallarına aykırı hareketine mebni metropolitlik ve papazlıktan külliye ihraç edilip Sümela'ya sürülmüştür. Katolik Ermenilerden de bazı kişiler sürgün cezasına çarptırılıp Trabzon'a gönderilmiştir. Mesela Katolik Patriği vasıtasıyla Galata'da oturan ve cemaatin kurallarına aykırı hareket eden Ohennesoğlu Becen 1835'de bir mübaşir eşliğinde Trabzon'a sürüldü³³. Keza Katolik milletinden Karine 1844-1845 yıllarında Trabzon'a sürülenler arasında yer almaktaydı³⁴.

Trabzon'da bulunan sürgünler arasında sahte belge tanzim edenler de bulunmaktaydı. Hak sahibi olmayan kişilere tımar pusulası veren Acem Muhammet,³⁵ Anadolu'da kasaba kasaba dolaşarak para karşılığı sahte mürur tezkiresi dağıtan iki kişi bir daha İstanbul'a ayak basmamak üzere Trabzon'a sürüldü³⁶. Keza Moralı Yusuf Mısır'da Süleymanpaşazade namı ile para karşılığı tanzim ettiği sahte mürur tezkirelerini dağıtıyordu. Yakalanınca üzerinde bulunan para ilgililere teslim edilirken kendisinin bir daha İstanbul'a dönmek üzere Trabzon'a sürülmesine hükmedildi. (Kasım 1847)³⁷.

Burada ifade etmek gerekirse sürgün mahallinin belirlenmesinde en önemli unsur kişinin işlediği cürmün mahiyetidir. Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere adi vakalara adı karışanlar memleketlerine, tahrik ve fesat gibi hareketlerde bulunanlar ise *bu havalıye bir daha ayak basmamak üzere uzak bir mahalle* sürülürlerdi. Çıldır sancağı Livane kazasında vergi maddesinde bazı uygunsuz davranışlar zuhur etti. Bu uygunsuzlukları tahrik edenlerden müderris Samsun'a, molla ise Trabzon'a sürüldü³⁸.

Askerî, mülkî ve malî alanlarda makam sahibi olanlar görev mahalline bir hayli uzak yerlere sürülmüşlerdir. Bu gibilerin sürüldüğü yerler arasında Trabzon da bulunmaktaydı. Örneğin Belgenin tanımlamasıyla *su-i hareketine mebni* Debreli

³² BOA, A. Mkt. No. 192/11: Trabzon Valisine Takrir, Rum Patrikhanesinin Tezkiresi.

³³ Abdullah Saydam, "Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1791- 1850)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 154, İstanbul 2005, s. 81-106.

³⁴ Deniz, *a.g.t.*, s. 152, 166, 225.

³⁵ İstanbul Gümrüğü Emni ve Trabzon Kadısına Hüküm (Evasıt B 1166), Şahin, *a.g.t.*, s. 172.

³⁶ Tugay, *a.g.t.*, s. 253.

³⁷ Deniz, *a.g.t.*, s. 543.

³⁸ Erzurum Vilayeti, Canik Mutasarrıfı ve Samsun Kazası Naibine (Evail R 1267).

Hakkı Paşa ve biraderi Talip Bey Trabzon'a sürüldü. 8 Temmuz 1841 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla Trabzon müşiri Osman Paşa adı geçen şahısların İstanbul'da ikamet etmek şartıyla affını talep eder. Bu talep konusunda Rumeli Müşiri Yusuf Paşa'nın görüşü sorulur. Yusuf Paşa 8 Temmuz 1841 tarihli arz tezkiresinde “*müddet-i tard ve tebidleri haylice vakt olunarak ıslah-ı nefis etmiş olacakları, ... Dersaadet'te ve hatta Rumeli'de ikametlerinde herhangi bir mahzur olmadığı yönünde görüş belirtir*³⁹ .

Yeniil aşairi perakendesinden Ankara Sancağı Pürtek Cemaati Müdürü Musabeyoğlu Mehmet Bey *memleket mesarifi ve akçe-i güzeşte* namı ile Pürtek-lilerden akçe tahsil eylediğinden⁴⁰ görevinden azlolunarak Ağustos 1845 tarihinde Trabzon'a sürülmüştür. Yaklaşık bir yıl kadar bir sürgün hayatı yaşadktan sonra çoluk çocuğunun ötede beride sürünmek durumunda olduğu gerekçesiyle affını talep etmiştir. Sürgün süresinin yeterli olduğuna kanaat getirilerek söz konusu cemaatin işine karışmamak şartıyla affedildi (Haziran 1846)⁴¹ .

Kütahya kazası murabahacılarından Sabık Kütahya Muhassılı Müftüzade İbrahim Bey ve azadan Karağazade Hacı Hüseyin ahali ve fukaraya zarar veren murabahacı takımından oldukları iddiasıyla *bila-müddet* sürgüne tabi tutuldular. İbrahim Bey Kasım 1849 tarihli hüküm gereği Trabzon'a sürülmüşse de Bursa'ya firar etmiştir. Hatta buradan menfasının Bursa veya Balıkesir'e tahvilini isteyebilmiştir. Talep kabul edilmemiş ve sabık muhassılın karayolu ile Trabzon'a sevki hususunda Hüdavendigâr müşirine ve Kütahya muhassılına talimat verilecektir⁴² . Trabzon'a sevk edilen İbrahim Bey 31 Mart 1849 tarihli arzuhalinde ikamet müddetinden beri hayli zaman geçtiği, bu süre zarfında çoluk çocuğunun sefil ve perişan olduğu gerekçesiyle giriftar olduğu *mahcuriyet-i vatan beliyyesinden* affını istiyordu⁴³ . Talep Meclis-i Vala'da müzakere edildi. Yapılan inceleme sonucu dört aydır sürgün hayatı yaşadığı anlaşıldı. Meclis-i Vala bu süreyi terbiye olmak için yeterli görerek bundan böyle hiçbir şekilde memleket işlerine karışmamak ve sadece kendi işiyle meşgul olmak şartıyla serbest bırakılmasına karar verdi⁴⁴ . Sisam Adası Kocabaşısı Yani ve Dimitri bir daha adaya ayak basmamak üzere Trabzon'a sürülenler arasında yer almaktaydı⁴⁵ . Bunların kasaba dâhilinde gezmeleri için Trabzon'daki Rum milletinin kâhyası yetkililere kefalet takdim etmiştir⁴⁶ . Adı geçen kişilerin bir daha benzer uygunsuzluklara tevessül etmeyeceklerini Sisam Adası Meclis-i Umumisi taahhüt edince Ekim 1852 tarihli hükümle serbest bırakıldılar⁴⁷ .

³⁹ BOA, I.Dh. No. 53/ 2602: Arz Tezkiresi.

⁴⁰ Deniz, *a.g.t.*, s. 249-304.

⁴¹ Deniz, *a.g.t.*, s. 26.

⁴² BOA, A.Mkt, No. 214/21: Hüdavendigâr Müşirine Şukka.,BOA, A.Mkt, No. 212/11. Hüdavendigâr Müşirine ve Kütahya Muhassılına takrir, Akıllı Acar, *a.g.t.*, s. 119.

⁴³ BOA, A. Mkt. No. 226/27: 7 CA 1265 tarihli arz-ı hal.

⁴⁴ BOA, A. Amd, No. 11/38: Sadaret Tezkiresi. Akıllı Acar, *a.g.t.*, s. 135.

⁴⁵ Trabzon Valisi ve Kadısına Hüküm (Evasıt ZA 1268).

⁴⁶ BOA, MvI, No. 243/ 17: Trabzon Valisinin Tezkiresi 9 CA 1267.

⁴⁷ Trabzon Valisi ve Trabzon Kadısına Hüküm (Evasıt ZA 1268), Akıllı Acar, *a.g.t.*, s. 306.

Trabzon'a Sürgün

1-Nablus'tan Sürgün Edilenler

Trabzon'a Nablus'tan da sürgün yapılmıştır. Nablus, Kudüs'ün kuzeyindeki bir vadide inşa edilmiştir. Tanzimat'a kadar Tokan, Cerrar, Abdülhadi ve Nimr gibi hanedan kökenli aileler bölgenin idaresinde etkili olmuşlardır. 1831- 1841 yılları arasında Mehmed Ali Paşa ailesince idare edilen Nablus'ta 1841 yılında Osmanlı idaresi tekrar tesis edilmişti. Bölgede Osmanlı otoritesinin sağlanması esnasında asayiş bozucu hadiseler adı karışan hanedana mensup kişiler sürgüne tabi tutulmuştur. Nablus'ta uygunsuz davranışlarda buldukları iddiasıyla hanedandan Abdullah Bey (Efendi), Tufanzade Süleyman Bey, Şeyh İbrahim ve Şeyh Kasımül Abdülhadi ailesinden yedi kişi mahallince tekrar olunacak tedkikat ve muhakemenin neticelenmesine kadar zaptiye kaymakamı marifetiyle Trabzon'a sevk edilmişlerdir. (26 Ocak 1852). Bilahare bunların on sene sürgünde yaşamaya mahkûm edildikleri anlaşılmaktadır. Muhtemelen Nablus hanedanından Abdullah Efendi de Trabzon'a sevk edilenler arasındaydı. Abdullah Efendi'nin resmî makamlara verdiği istidasından anlaşıldığı kadarıyla kendisi Mısır'da 18 sene ikamet ettikten sonra Nablus'a avdet etmişse de bir sene sonra tekrar Mısır'a gitmek üzere iken sebepsiz yere sabık Nablus kaymakamı ve müdürü ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve buradan da Trabzon'a sürülmüşlerdir. Sürgün döneminde memleketindeki mal varlıkları başka kişilerce gasp edilmekte olduğu ve ailesinin dilenci derecesinde perişan bulunduğu iddiasıyla affını talep etmiştir. Bu talep üzerine konunun araştırılması ve suçunun ne olduğunun tarafsız erbab-ı vukuf ve malumeden öğrenilip meclisçe tahkik ve tetkik edilerek neticenin bildirilmesi Nablus kaymakamlığından istenmiştir⁴⁸. Abdullah Bey'in dışında Trabzon'da bulunan Nabluslulardan Abdülkadir ve Mehmed Elhadi memleketlerine firar etmişlerdi.

Hâlihazır Trabzon'da bulunan Nabluslular af talebinde bulunurlar. Talep hakkında Sayda valilik makamından görüş istenir. Sayda valiliği bunların serbest bırakılarak memleketlerine dönmesini mahzurlu bulur. Ancak memleketlerinde bulunan emlak ve akarlarından elde edilen gelirlerden idarelerine kâfi akçenin taraflarına gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁹. Sayda valiliğinin olumsuz görüşüne karşın Trabzon valiliği 3 Haziran 1853 tarihli arzı ile bunların şimdiye kadar *ıslah-ı nefis* eylemeleri memul olduğundan bundan böyle çoluk ve çocuklarıyla beraber olmak, emlak ve eşyalarına sahip çıkmak üzere serbest bırakılmalarını, yahut Şam'ın münasip bir mahallinde ikamete memur edilmelerini talep etti⁵⁰. Netice itibarıyla Nablusî Süleyman Bey ile Mehmet Sadık el- Cemaini ve İbrahim el Mustafa'nın sürgün edildikleri süre zarfında *ıslah-ı nefis* oldukları gerekçesiyle bundan böyle kendi işleriyle meşgul olup memleket işlerine karışmamak ve *mugayir-i rıza-yı şahane* harekâta bulunmamak üzere serbest bırakılmasına karar verildi⁵¹.

⁴⁸ BOA, A. Mkt. Mhm, No. 201/19: Nablus Kaymakamı Yusuf Ziya Bey'e Şukka.

⁴⁹ BOA, A. Mkt. Um, No. 146/ 72: Sayda Valisine Tezkire.

⁵⁰ BOA, Mvl. No. 288/45: Trabzon Vilayeti Tezkiresi (17 N 1271).

⁵¹ Kılıç, a.g.t., s. 385.

Trabzon'dan firar eden Nabluslulara gelince: Abdülhadi ailesinden Mehmed el Hüseyin Frenk kıyafetiyle Nemçe vapuruna binmiş ve İstanbul'a firar etmiştir. Aynı aileden olan yedi kişi daha kendisini takiben firar etmişti. Yapılan takibat neticesi söz konusu yedi kişi Giresun iskelesinde yakalandı. Trabzon valisinin değerlendirmesine göre bunlar kalebent olmadıkları için günlük yaşantılarını şehirde serbestçe sürdürmekteydiler. Bu da firarlarını kolaylaştıran bir unsur olmuştur.(18 Mart 1854)⁵². Mehmet el Hüseyin Efendi ise Nablus'a gitmiştir. Kudüs Mutasarrıfı İsmail Kamil 4 Ocak 1856 tarihli arzında bu ailenin Osmanlı'ya sadık olduğunu, bundan böyle herhangi bir tarafa müdahalede bulunmayacağını, davet edildiği asayiş toplantısına katıldığını beyan ile kendisinin ıslah-ı nefis eylediği kanaatinin hâsıl olduğu gerekçesiyle affını talep etmekteydi⁵³.

2-Balkanlardan Sürgün Edilenler

Trabzon'a Balkanlardan da sürülenler olmuştur. 1836 yılında Belene Mütesellimi Ali Paşa,⁵⁴ Bosnalı iki kişi bir daha memleketlerine ayak basmamak üzere Trabzon ve Ünye'ye sevk edilmişlerdir. 1837 tarihli bir belgeye göre bunların affedilmesi için Travnik vücutundan Hasan-paşazade Mehmed Bey'den kefalet senedi alındı⁵⁵. Belirtmek gerekirse bunlarla birlikte iki sabık mütesellim ve erkek kardeşleri, Kilis Asakir-i mansure süvari binbaşısı kavas eşliğinde Trabzon'a sürüldüler⁵⁶. Tespit ettiğimiz kadarıyla Bosnalı Gazi Hüsrev Bey Vakfı Mütevellisi Ahmet Ziya Bey de Trabzon'a sürülenler arasında yer almaktaydı⁵⁷.

Vergi yolsuzluğu ve halktan vergi adı altında yasal olmayan para toplayıp Trabzon'a sürülenlerden birisi de Belgradcık kazası sabık müdürü ile Vidin çorbacısıdır. Bu kişiler ahaliden tahsil ettikleri aşar ve rüsum dışında yasal dayanağı olmayan toplam dört yüz bin kuruşu aşan parayı zimmetlerine geçirmişlerdi. Çorbacıların zimmetlerine geçirdikleri para kendilerinden alınarak sahiplerine iade edildi. Müdürden de zimmetine geçirdiği paranın geri alınması ve cümlesinin Trabzon'a sürülmesi, bir sene orada ikamet ettirilmeleri, sürelerinin bitiminde tahliye edilip neticenin merkeze bildirilmesi hususunda karar alındı. (Ağustos 1858)⁵⁸.

Trabzon'da menfaa hayatı yaşayanlar arasında Arnavut kimliğine sahip olanlar da bulunmaktaydı. Bunlar Kosova, Piriştine ve Üsküp'ten sürülmüşlerdir. Elimizdeki belgelerde bunların sürgün gerekçeleri ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bildiğimiz Trabzon'da sürgün hayatı yaşayanların bir kısmı

⁵² BOA, Mvl. No. 273/54: Trabzon Valisinin Arz Tezkiresi (18 C 1270).

⁵³ BOA, A.Mkt. Um, No. 22/2: Kudüs Mutasarrıfının Arzı (25 R 1272).

Ayşegül Şahiner, *1964/150 Nolu Trabzon Şerhiye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007, s. 161.

⁵⁵ BOA, Id, No. 63/ 3148: Arz Tezkiresi (Eylül 1837).

⁵⁶ BOA, İd., No. 63/3148: Arz Tezkiresi (Eylül 1837).

⁵⁷ Deniz, *a.g.t.*, s. 152, 166, 225.

⁵⁸ Trabzon ve Vidin Eyaleti valileri ve Trabzon Kadısına Hüküm (Evahir M 1275); Ömer Kılıç, *4 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 156.

aslında prangaya mahkûm iken cezaları sürgüne tahvil edilenlerdir. Bunlar toplam 111 kişidir. Söz konusu Arnavutların bir kısmı tersanede ve bir kısmı da Davutpaşa kışlasında idi. Tersanedekilere günlük ekmek, yağ, soğan, tuz verilmekteydi. Davutpaşa kışlasındakilere ise katık parası karşılığı günlük 20'şer para tahsis edilmişti. Bunlar Trabzon'a gemiyle sevk edileceklerdir. Yolculuk esnasında kendilerine günlük ekmek ve 20'şer para katık parası verilmesi hususunda valiliğe yetki tanındı. Trabzon valiliği söz konusu mahkûmları şehirde barındırmaya müsait bina olmadığı gerekçesiyle onar kişilik gruplar halinde çevredeki kasabalara dağıttı⁵⁹.

Trabzon'daki Arnavutların çoğu büyük bir geçim sıkıntısı içindedir. Bunlara vilayet emvalinden 25 para yevmiye verilmekteydi. Geçim sıkıntısı içindekilerin bir kısmı hamallık, ırgatlık yaparak hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktaydılar⁶⁰. Zamanla Trabzon'da menfaa hayatı yaşayan Arnavutlar af ve memleketlerine iadelerini talep ettiler. Özellikle af talebinde bulunan Üsküplü hükümlüler bundan böyle uygunsuz herhangi bir harekette bulunmayacaklarını taahhüt etmekteydiler. Dilekçeye ilaveten bu konuda Üsküp ahalisi tarafından tekeffül ve taahhüt olunduğuna dair iki kita kefaletname de takdim edilmiştir. Kefalet sistemi Osmanlı devlet ve toplumsal mekanizmasında önemli bir husustu. Kefalet, *mala kefalet* ve şahsa *kefalet* olmak üzere iki türdür. Şahsa kefalet İslam kültürüne özgü bir yöntemdir⁶¹. Burada esas bir adamın şahsına kefil olunmaktadır. Üsküplü 11 kişiye memleketleri Üsküp'te ikamet ettikleri mahallelerin imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sanisi ile Üsküp'te demirci, yağ, debbağ, tüfenkçi, tüccar, saraç, bakkal gibi esnaf veya tüccarları, ashab-ı alaka, sipahi makulesi kefil olarak gösterilmiştir. Kişilerin kefil sayıları imam ve muhtar dışında iki ile beş kişi arasında değişmekteydi. Köylerde ise imam ve muhtarın dışında kefil sayısı 2 ila 4 kişi arasında değişmekteydi. Kefillerin tamamı o köyün sakinleriydi⁶².

Üsküp meclisinin 13 Nisan 1848 tarihli mazbatasına üzerine Rumeli Ordusu müşirliğinden af isteklerinin kabul edilmesinin mahzurlu olup olmadığının tahkikiyle işarı talep edildi. Af talebinde bulunanlardan ağır cezalıktan olan dört kişinin memleketlerine gitmeleri mahzurlu bulunmuştur. Diğer 12 kişinin sivil olması ve suçlarının adı vaka kapsamında bulunması ve bundan böyle kanuna aykırı bir davranışta bulunmayacaklarına dair ahali tarafından kefaletname dahi verilmesi cihetiyle vilayetlerine gitmelerinde herhangi bir sakınca görülmediği Esseyit Mehmet Emin imzalı 16 Nisan 1848 tarihli takrir ile sadarete arz olunmuştur. Netice itibarıyla *cünha-yı azime* sebebiyle sürgün edilenler Trabzon'da ikamete devam edeceklerdi. Diğer sekiz kişinin işe memleketlerine gönderilmesi hususunda Trabzon valisine hüküm yazılması Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de 9 Mayıs 1848'de

⁵⁹ BOA, Mvl. No14/21: 2 S 1263 tarihli arz tezkiresi, Trabzon Vilayetinin Tezkiresi (22 B 1263).

⁶⁰ BOA, Mvl, No. 26/30: Trabzon Valisi Esseyid İsmail Rahmi Arz Tezkiresi ve İrade (11 B 1264).

⁶¹ Bu konuda bkz. Osman Uysal, "19. Yüzyılda Osmanlı'da İç güvenlik ve Asayişin Temini Açısından Kefalet Sistemi", *Balıkesir Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, 2007/1, s. 1-30.

⁶² BOA, I. Mvl. No. 120/3038. Kefilleri Mübeyyen defter-i memhure-i mahsus.

kararlaştırılmıştır. Öte yandan İstanbul'da tersanede bulunan dört kişi de aynı gerekçelerden dolayı serbest bırakılıp memleketlerine gönderileceklerdir. Serbest bırakılmayanlardan kürek mahkûmu beş kişinin cezasının nefye tahvili ile Trabzon'a gönderilmeleri hususunda kaptan paşaya hüküm gönderilmiştir⁶³.

Trabzon'daki Arnavutlardan bir kısmı da Priştinelidir. Bunlar da Trabzonlulara ait meskenlerde kimsesiz olarak kaldıklarından çektikleri cezanın yeterli olduğunu ifade ile serbest bırakılmayı talep ettiler⁶⁴. Bir diğer Arnavut sürgün ise daha ilginç bir talepte bulunur. Trabzon'da menfa hayatı yaşayan Arnavutlardan Novaberdeli Mehmet gayet yaşlı olduğu ifadesiyle İstanbul'daki akrabaları yanında *sedr-ı hakk* etmek ve ömrü oldukça *kale kapısından taşra* gitmemek şartıyla İstanbul'a sevkini talep eder. Bu hususta bir de mühürlü bir kefaletname sunar. Kefaletname Fatih civarında Çiftebaş Kurşunlu Medresesi Bevvabı Priştineli İbrahim Efendi'ye aittir. Netice itibarıyla adı geçen kişinin geçimini temin edemeyecek kadar yaşlı ve fakrû zaruret içerisinde olduğu, memleketi tarafına gitmeyeceğine, herhangi biriyle iletişim kurmayacağına ve hilaf-ı rıza bir harekette bulunmayacağına dair kefil de bulunduğundan akrabası nezdinde ikamet etmek üzere İstanbul'a gitmesine izin verildi⁶⁵. Benzer gerekçeyle Prizrenli Süleyman da vilayeti dâhiline gitmemek ve kavi kefil göstermek şartıyla İstanbul'da bir medresede ikamet etmek üzere af edilecektir⁶⁶.

1902'de Trabzon'da sürgün hayatı yaşayan Arnavutlar toplam 16 kişiydi. Bunlar nalbant, debbağ, bakkal, tütüncü, kömürcü mesleğine mensuptur. Aynı tarihte Bitlis, İzmir ve Bursa'ya sürülmüş dört Arnavut mevcut idi. Bunlardan ikisi sürgün sona erdikten sonra Aydın'da uygun bir memuriyette istihdam edilmesi hususunda irade sadır oldu⁶⁷.

3-Trablusgarp'tan Sürgün Edilenler

Trabzon'a sürülenler arasında Trablusgarp'ta isyan eden şeyhler de bulunmaktaydı. Şeyh Guma bunlardan birisidir. Cezayir'in işgali sonrası Kuzey Afrika'da başlatılan merkezîyetçiliğe hanedan aileler, kabileler, yeniçeriler muhalefet etmiştir. Muhalefet mekânlarından birisi de Trablusgarp'tı. Trablusgarp eyaletinin Cebel-i Garbi sancağında güçlü kabile lideri Şeyh Guma bölgede en geniş çaplı direnişi örgütlemiştir. Amacı Karamanlı hanedanını Trablus'ta tekrar işbaşına getirmektir. Şeyh Guma kuvvetleri her ne kadar Eylül 1839'da başarılı olduysa da⁶⁸ Haziran

⁶³ BOA, İ. Mvl. No. 120/3038: Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Mazbatası (5 C 1264). İrade tarihi 14 C 1264.

⁶⁴ BOA, Mvl. No. 84/58: Abdühelim Kulları imzalı 9 R 1266 tarihli arzihal.

⁶⁵ BOA, İ.Mvl. No. 148/4193: Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Mazbatası (22 N 1265), Sadaret Arzı: 27 N 1265, İrade: 28 N. 1265.

⁶⁶ BOA, Mvl. No. 75/78; BOA, A. Amd, Nr. 26/28: Tezkire-i Samiye. BOA, A.Dvn No. 66/19: İrade 2 B 1267; BOA, I.Mvl. No. 192/5849: Rumeli Ordu-yı Hümayun Müşiri Tezkiresi (18. CA 1266)

⁶⁷ BOA, İ. Hus. No, 96/22: Resen İrade (3 Nisan 1318).

⁶⁸ Cemal Atabaş, *Trablusgarp Eyaletinde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017, s. 140.

1841'de Garyan'da Osmanlı kuvvetlerince dağıtıldı. Şeyh Guma kaçtı. Asi şeyhler tutuklandı. Yerlerine Garyan'dan başkaları atandı. Bu arada Şeyh Abdülcelil öldürülünce Osmanlı idaresi karşısında bir direniş odağı olarak Şeyh Guma tek başına kaldı⁶⁹.

1842'de Şeyh Guma ve Abdülhadi bin Murabıt Cebel-i Garbi'ye geldi. Mehmet Paşa'nın ifadesine nazaran Cebel-i Garbi muhaliflerin merkezi idi. Guma Trablusgarp Valisi Mehmet Paşa'nın teşebbüsleri neticesinde bölge ileri gelenlerinin garantörlüğünde teslim oldu. Guma ve Abdülhadi Trablus'ta uygun birer ikametgâha yerleştirildiler. Padişahın iradesine aykırı davranmayacağına dair Kur'an'a el basarak yemin eden Şeyh Guma affedildi ve kendisine kapıcıbaşılık rütbesine mahsus nişan ve hediyeler verildi. Ayrıca 2.500 kuruş maaş tahsis edildi. Yeğeni Abdülcelil, Kâhyası Mevlut, Damadı Şeyh Mermuri de taltif edildiler. Bütün bu tedbirler işe yaramadı⁷⁰. Bunun üzerine Şeyh Guma, kâhyası Şeyh Mevlut, biraderzadesi Abdülcelil, Damadı Şeyh Mermuri, Evlad-ı Said bin Sule Şeyhi Mermuri halkı kışkırtıp ayaklandırdıkları iddiasıyla sahip oldukları nişanları geri alındı ve bir daha Trablus'a ayak basmamak üzere çavuş ve kavaslardan oluşan dört kişilik bir ekip tarafından İstanbul'a sevk edildiler. Trablusgarp Eyaleti Müşiri Mehmet Paşa ve Defterdar Azmizade'nin ortak istidaları üzerine süresiz olarak Trabzon'a sürgün edildiler. (Ocak 1843)⁷¹. Şeyh Mermuri ileriki tarihlerde takdim ettiği arzında Şeyh Guma ve Şeyh Abdülcelil ile beş sene mücadele etmesine, Askar Ali Paşa'ya itaat ve hizmette kusur etmemesine rağmen söz konusu isyanda kendisinin de dahil olduğu iddiasıyla şikâyet edilince adı geçen şeyhler ile birlikte Trabzon'a sürüldüğünü, menfa hayatını genellikle hapisnede geçirdiğini, çocukluğunun büyük bir sıkıntı içinde kaldığını ifade ile affını talep etti⁷².

Sadaret Trabzon valiliğinden Şeyh Guma ve beraberindekilerin firar edemeyecek şekilde tevkif ve muhafazalarını talep etmişti. Bunun üzerine Tüfekçibaşı dairesinde oldukça müreffeh bir odaya yerleştirildi. Buradan ayrılmasına engel olacak tedbirler alındı⁷³. Cuma günleri camiye kolcu nezaretinde gidip gelmesine izin verildi. Kendisine ve Şeyh Mermuri'ye 6 Kasım 1847'de Trabzon emvalinden 150'şer kuruş maaş bağlandı⁷⁴. Dışarı çıkma yasağı olmasına rağmen bölgede serbestçe dolaşabilmekteydiler. Hizmetindekiler için herhangi bir kısıtlama yoktu⁷⁵. İaşeleri ve sair masrafları hükümetçe karşılanıyordu. Buna rağmen Şeyh Guma tanıdık tüccar ve hemşerilerinden harçlık temin etmek talebiyle İstanbul'a adamlarından birisini göndermek için izin talep etti. Kendisine gerekli izin verildi. Ancak Şeyh Guma bu işi suiistimal eder ve İstanbul'a yanındaki menfilerden kethüdası

⁶⁹ Atabaş, *a.g.t.*, s. 140.

⁷⁰ Atabaş, *a.g.t.*, s. 163-174.

⁷¹ Özdemir, *a.g.t.*, s. 40; Orhan Koloğlu-M. Yavuz Erler, "Trabzon'da Sürgün Trablusgarplı Bir Şeyh: Guma (1843-1854) *Ciepo*, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildirileri, Trabzon 2006, (951-961), s. 951-953.

⁷² BOA, Mvl. No. 245/24: Şeyh Marmuru Arzı.

⁷³ BOA, A. Mkt. No. 23/75: Esseyid Abdullah'ın 16 R 1261 tarihli arızası.

⁷⁴ Atabaş, *a.g.t.*, s. 214.

⁷⁵ BOA, Amd. No. 2/81; Atabaş, *a.g.t.*, s. 174.

Şeyh Mevlut'u gönderir. Bir süre sonra Şeyh Mevlut Trablus civarındaki Cerbe mevkiine firar eder⁷⁶. Şeyhin firar ettiği anlaşılınca Trabzon'daki menfiler hapsedildiler. Hatta zincire vuruldular. Şeyh bu uygulamadan şikâyetçi olunca Babîâli, Trabzon valisinden menfilere eziyet edilmemesini, firar etmelerine engel olacak tedbirlerin alınması ile yetinilmesini ihtar eder. Hatta bunların ferah ve korunaklı bir yere nakledilmeleri istenir. Bunun üzerine Tüfekçibaşı dairesinin daha geniş bir odasına nakledilirler.

İngiliz elçisi şeyhin İstanbul'a veya Trablusgarp'a iadesini ister. Zaptiye nezareti Trablus'ta asayiş ve düzen sağlandığı için şeyhin hiçbir şeye karışmayacağına dair kuvvetli bir kefil göstermesi halinde affedebileceği yönünde görüş bildirdi. Trablus valisi ise kendisinin daha önce de affedildiği, buna rağmen fırsat bulduğunda önceki gibi fesat ve ihtilale cesaret ettiği, dolayısıyla buralarda kendisine emniyet olunamayacağını, akrabaları ile birlikte Trabzon'da tutulmasının daha iyi olacağı yönünde görüş bildirdi⁷⁷.

Af talebinin sonuçsuz kalması üzerine Şeyh Guma yaşlı olduğunu ve çocuklarına hasret kaldığını ifade ederek memleketinde bulunan ailesinin Trabzon'a getirilmesi için vilayet yetkililerine başvurur. Meclis-i Vala'da oluşan görüşe göre müeyyiden menfi olanların zevce ve müteallikatının istemesi halinde hükümlünün yanına gitmesinde herhangi bir mahzur görülmez⁷⁸. Kurulan iletişim neticesinde aile bireyleri Trabzon'a gitmeyi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine 3'ü nikâhlı zevcesi, 2'si kerimesi, 1'i hemşiresi, 1'i kız kardeşinin oğlu, 2'si cariyesi, 2'si kölesi, 1'i hizmetçisi olmak üzere toplam 12 kişi Ömer Tacuri nam kaptanın gemisi ile gönderilmiştir. (29 Mart 1849)⁷⁹. Ailesi Trabzon'a gelince Guma'nın masrafları arttı. Şeyh Guma kendisine verilen maaşın azlığından serzenişte bulunmaya başladı. Bunun üzerine maaşı 31 Ocak 1851'de 200 kuruşa çıkarıldı⁸⁰. Aynı tarihte Guma tekrar affını talep etti. Trablusgarp valisi af talebinin kabulünü bölge için tehlikeli bulur. Bunun üzerine Şeyh Guma, Mermuri ve Ahmet Trabzon mal sandığından aldıkları maaşların Cidde gümrüğünden ödenmesini, Mekke'de ikameti, bu olmadığı takdirde hac farızasına izin verilmesini ister. İstek kabul görmez. Ancak Kırım Savaşı yıllarında Trabzon'un işgal tehlikesi gündeme gelince şeyh İstanbul'a nakledildi⁸¹. Söz konusu menfiler 1843-1854 yılları arası 12 yıl Trabzon'da sürgün hayatı yaşadı. Şeyh fırsatını bulunca Kuzey Afrika'ya dönecektir⁸².

Trablusgarp valisinin 11 Haziran 1854 tarihli arzına göre, Trablus'a firar eden Şeyh Guma'nın cebel halkını Osmanlı'ya karşı tahrik etmesinden korkuluyordu. Söz konusu korku yersiz değildi. Şeyh Guma'nın Tunus hududundaki

⁷⁶ BOA, İ.Msm, No. 72/2088: Abdullah Paşa'nın Tezkiresi; Atabaş, *a.g.t.*, s. 190.

⁷⁷ BOA, A. Mkt. Um, No. 24/ 55: 27 N 1266 Tarihli Arz Tezkiresi; Koloğlu-Erler, *a.g.b.*, s. 954-957.

⁷⁸ BOA, Mvl, No. 77/18: Mazbata.

⁷⁹ BOA, A. Mkt. No. 186/37: Trabzon Valisinin Arzı (5 CA 1265); BOA, A. Mkt. Nzd, No. 16/79: Trabzon Vilayeti ve Zabtiye Nezaretine Tezkire.

⁸⁰ Atabaş, *a.g.t.*, s. 246.

⁸¹ Koloğlu-Erler, *a.g.b.*, s. 959-961.

⁸² Koloğlu, Erler, *a.g.b.*, s. 959.

Nalut kazası Araplarını isyana kıskırtmak amacıyla Arapça hazırlattığı fesat-name ele geçirilmişti. 1854 yılındaki kuraklık neticesinde öteye beriye dağılmış halkın tahriklerden kolayca etkilenmesine ortam hazırlıyordu. Nitekim kısa bir süre sonra fitne ve fesatvari hareketlere kaldığı yerden devam etti⁸³. Kendi aşiretinin yanı sıra Havamid ve Kubat kabileleri ile de ittifak yaptı. Arapça bildiriler dağıtarak diğer aşiretleri de merkezi idareye karşı isyana teşvik etti. Nitekim Trablusgarp valiliği raporuna göre kendisi *ekber-i müfsidin* idi⁸⁴. 1858'de Osmanlı kuvvetleri ile çarpışırken öldü⁸⁵.

Guma'nın oğlu ve yeğeni silah altına alınarak tevkif edilmişlerdi. Bunların Trablus veya İstanbul'da bulunmaları sakıncalı bulununca Anadolu veya Rumeli ordularında istihdam olunmak üzere Miralay Osman Bey eşliğinde İstanbul'a sevk edildiler⁸⁶. Şeyh Guma ile menfiyen Trabzon'da bulunup firaren birlikte Trablusgarp'a dönmüş olan Şeyh Mermuri ve Şeyh Ahmet Mesluh gerçekleşen çatışmalar esnasında Osmanlı birliklerine iltica ettiklerinden ve sadakatlerini gösterdiklerinden Nisan 1860 tarihinde af olunmuşlardı⁸⁷. Şeyh Mermuri'ye maaş tahsis edildi⁸⁸.

Trabzon'dan Sürgün

Trabzon dâhilinden sürülenler de olmuştur. Bu konuda tespit ettiğimiz en erken tarihli olay 1802'de Maçka'da gerçekleşmiştir. Maçka voyvodalığını yapan Süleyman ve Abdi'nin haklarında kanunsuz hareketleri iddiasıyla sürgün fermanı çıkmıştır. Ancak gerçekleştirilen tahkikat sonucu söz konusu kişilerin görevlerini yaptıkları tespit edilince ferman iptal edilecektir⁸⁹. 1820-1821 yıllarında Trabzon'da valilik yapan Salih Paşa dirayetsiz olduğu gerekçesiyle azl edilip Tokat'a sürülmüştür⁹⁰. Trabzon vücutundan Kalcızade Osman Bey 15 Şubat 1829'da *ifsad-ı memleket* misilli bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğu tahkik edildiği için Kütahya'ya sürüldü. Osman Bey'in valilikçe tayin edilen bir mübaşir ile birlikte Trabzon'dan Samsun'a deniz yolu ile sevki planlandı. Ancak daha Akçakale mevkiinde gemiden inip bir şekilde Sinop'a gitmiş ve oradan Bolu'ya geçmiş olup affını talep etti. Kendisinin Trabzon'da bulunması mahzurlu bulunduğundan Erzurum valisinin kapıkethüdası mübaşir tayin kılınarak Kütahya'ya sevki tekraren karar altına alındı⁹¹. Trabzon vücutundan ve istabl-ı amire müdürü payeli Katipzade

⁸³ BOA, A.Mkt.Mhm, No. 73/17: Trabzon Vilayetine Tezkire (17 CA 1271).

⁸⁴ Şeyh Guma Tunus'dan Suud'a Arapça fesatvari mektup yazmıştır. BOA, A.Mkt. Um, No. 193/71: Trablusgarp valisinin Arzuhali (25 B 1271).

⁸⁵ Koloğlu-Erler, *a.g.b.*, s. 959-961.

⁸⁶ BOA, I. Msm, Nr. 73/2094: Arz Tezkiresi.

⁸⁷ BOA, A. Mkt. Mhm, No. 163/37: Trablusgarp Valisi ve Maliye Nezaretine Tezkire. Ömer Kılıç, 4 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

⁸⁸ BOA, A. Mkt. Mhm, No. 163/37: Trablusgarp Valisi ve Maliye Nezaretine Tezkire.

Mehmet Hacısalihoğlu, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737- 1844)*, Trabzon 2014, s. 74- 75.

⁹⁰ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi, Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon 2013, s. 136- 137.

⁹¹ Kavaklı, *a.g.t.*, s. 284.

Osman Bey ise Temmuz 1845'de *ihtilal-i şiraze-i nizam-ı millete mucip hareket-i maraziyyesine* mebni Adana'ya sürülmüştür⁹². Başka bir kişi töhmetine binaen iki seneliğine Kütahya'ya sürülmüştür. İlgili hükümde suçunun nevi belirtilmemiştir. Söz konusu kişi 1867 yılında hac farızasını yerine getirebilmek için affını talep etmiştir. 20 Kasım 1867 tarihinde bu konuda irade sadır oldu⁹³. Of'un sabık müftüsü Hacı İsmail memleketi karıştırmaya yönelik bazı uygunsuz hareketleri sebebiyle Amasya'ya sürgün edildi⁹⁴. Keza yine Trabzon vucuhundan Tuzcuoğlu Abdülaziz kanuna aykırı davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Rusçuk'a sürgün edildiyse de daha sonra karar değiştirilerek ailesiyle birlikte Kastamonu da ikamete memur edildi. Ancak kendisi buradan Bağdat'a firar etti. Bunun üzerine Kastamonu'da bulunan aile bireylerinin Trabzon'a gitmelerine izin verildi⁹⁵. Buradan İstanbul'a gelmiş olan Tuzcuoğlu Abdülaziz *islah-ı nefis* ettiği, çoluk çocuğunun sefil ve perişan olduğunu beyan ile affını talep etti. Hilaf-ı rıza hareketinde bulunmamak şartıyla merhameten affedildi⁹⁶. Trabzon'dan Akka'ya sürülenler de olmuştur. Akçaabatlı iki kişi 1854 tarihinde Akka'ya sürüldü. 1857 yılında ahali adına verilen kefalet senedi üzerine söz konusu kişiler serbest bırakılacaktır⁹⁷.

Trabzon'da görev yapan ve kurallara aykırı davranan gayrimüslim din adamları ise memalik-i şahanenin diğer yerlerindeki manastırlara gönderilmiştir. Örneğin, 1844 yılının sonlarında Trabzon'da Ermeni murahhasası İstanbullu rahip raiyyet ve mezhep kurallarına aykırı davranışlarda bulunduğundan *islah-ı nefis* edinceye kadar Sivas Ermeni manastırına sürgün edildi. Nisan 1845 tarihli hüküm ile *islah-ı nefis* eylediği gerekçesiyle af edildi⁹⁸.

Trabzon'da sürgün cezasına çarptırılanların bir kısmının menfası eyalet/vilayet dâhilindeki bir yerleşmedir. Örneğin Trabzon sancağı Tirebolu kazası müdürü kanuna aykırı hareketten dolayı bir sene müddetle eyalet dâhilinde bir mahalle sürülmüştür. Söz konusu kişi af talebine binaen Haziran 1859 tarihli irade ile serbest bırakılmıştır⁹⁹. Haziran 1858 tarihinde Vakfikebir kazası sabık müdürü, zaptiye çavuşu, Maçka kazası sabık müdürü, müftü, iki aza, zaptiye sergerdesi, kapıcıbaşı ve oğullarının birer sene müddetle eyalet dâhilinde münasip mahallere sürülmelerine karar verilmiştir¹⁰⁰. Keza Kırım Savaşı esnasında Trabzon Eyaleti'nden Erzurum'a asker sevkinde ortaya çıkan kargaşa ve huzursuzlukta dahli olan hanedana mensup kişilerin eyalet dâhilinde herhangi bir yere birer sene müddetle sürülmeleri hususunda irade sadır oldu¹⁰¹.

⁹² Deniz, *a.g.t.*, s. 233.

⁹³ Hüdavendigâr Valisi, Kütahya Mutasarrıfı ve Naibine Hüküm, (23 B 1284), Çoban, *a.g.t.*, s. 434.

⁹⁴ Trabzon Valisi ve Amasya Kadısına Hüküm (Evasıt-ı B 1259). Özdemir, *a.g.t.*, s. 53, 156.

⁹⁵ Kastamonu Naibine Hüküm (Evahir-i Ş 1259). Özdemir, *a.g.t.*, s. 9.

⁹⁶ Deniz, *a.g.t.*, s. 148.

⁹⁷ BOA, A. Mkt. Mvl, No. 92/41: Akka Muhafızıyla Zabtiye Müşirine (7 R 1274).

⁹⁸ Deniz, *a.g.t.* s. 212, 279.

⁹⁹ Trabzon Eyaleti İzzet Paşaya Hüküm (Evahir-i L 1275). Kılıç, *a.g.t.*, s. 191.

¹⁰⁰ Trabzon Valisi Ragıp Paşaya Hüküm, (Evahir-i Ş 1274; Kılıç, *a.g.t.*, s. 138-139, 385.

¹⁰¹ Kılıç, *a.g.t.*, s. 138-139.

Trabzonlu kamu görevlileri de istihdam edildikleri yerlerde kanuna aykırı fiillerde bulunabilmişlerdir. Bu gibiler çeşitli cezalara çarptırılacaklardır. Örneğin Erzurum Asakir-i Zaptiye Alayı Kars Sancağı mevkiindeki 2. Tabur Süvari Birinci Bölüğü'nde görevli Trabzonlu ve Karanlı üç kol vekili asakir-i nizamiye askerlerinden üç kişinin firar etmesine rüşvet karşılığı göz yummuşlardır. Bunlar nakit para cezası ve kalebentlik cezasına çarptırılacaklardır. İlk önce kalebentlik cezası verilmiş ve bu ceza bir sene müddetle Maraş'a nefye tahvil edilmiştir¹⁰².

Trabzon'da menfa hayatı yaşayanlardan bir kısmı serbest bırakıldıktan sonra Aydın, İstanbul gibi şehirlerde mevcut kütüphane ve medrese gibi eğitim kurumlarına yerleşmişler veya sair kamu kurumlarında istihdam edilebilmişlerdir. Bazıları da sürgün hayatı esnasında kamu hizmetinde istihdam edilmiştir. Örneğin Toskalık ve Kığalık eşkiyasından olup Kangırı'ya gönderilen 12 Arnavut'un münasip kazalara birer ikişer dağıtılarak zabtiye hizmetinde istihdam edilmesine teşebbüs edilmiştir¹⁰³. Bazıları da serbest kaldıktan sonra adam yaralama gibi olaylara karışmış ve firar edebilmişlerdir¹⁰⁴.

Kalebentlik

Kalebentliği ağırlaştırılmış sürgün olarak tanımlamak mümkündür. Kalebent bir kişinin kale hisarından çıkmamak üzere ikamete mecbur edilmesi demektir. Kaleden dışarı çıkmadığı için hapis, kendi memleketinden uzak olduğu için bir çeşit sürgündür. 17. yüzyılda belirginleşti. 18. yüzyılda yaygınlaştı. Kalebent ağır işlerde çalıştırılmaz, işkence görmezdi. Kale halkıyla bir araya gelebilirdi¹⁰⁵. *Palankabentlik*, *manasturbentlik*, *kulebentlik* gibi çeşitleri de bulunmaktaydı.

Kalebentler etrafı surlarla çevrili kalelerin içine hapsedilirdi. Kalebentler zaptiye nizamının izin verdiği ölçüde sur içerisinde günlük yaşamını düzenler ve sürdürürdü. Lüzumu halinde zaptiye nezaretinin izniyle sur dışına da çıkabilirlerdi. Zanaat ve ticaretle meşgul olabilmekte hatta ailesini kendi yanına getirebilmekteydi. Müebbet kalebentler kale içerisinde kendileri tarafından tutulacak evlerde zaptiyenin nezareti altında olmak kaydıyla ikamet edebilmekteydiler¹⁰⁶.

Nefy ve kalebentlik cezası, zindan cezasına göre Osmanlı'da daha yaygındı. Daha çok memleket nizamına karşı işlendiği düşünülen fiillerden suçlu bulunmuş olanlara verilir. Kalebentlik cezası kişinin ait olduğu mahalden başka bir yere gönderilerek tehlikesiz hale getirilmesini hedefleyen sürgün cezasını bir kale şehrin surları içerisinde yaşama zorunluluğu ile pekiştiriyordu¹⁰⁷. *Kalebentlik hapis*, *muhkem hapis* veya *katle bedel hapis* şeklinde üç farklı şekilde uygulanıyordu¹⁰⁸.

¹⁰² Erzurum Valisi ve Muş Mutasarrıfına Hüküm (20 CA 1288), Çoban, *a.g.t.*, s. 434.

¹⁰³ BOA, A. Mkt. Mvl, No. 29/74: Zaptiye Nezaretine Tezkire.

¹⁰⁴ BOA, A.Mkt, No. 129/18: Arz Tezkiresi (9 CA 1264); BOA, I.Hus. Nr. 96/22.

¹⁰⁵ Uğur Koca, "Boğazkesen Kalesi Kalebentleri (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Tarih Dergisi*, 67, İstanbul 2018 (s. 125-150).

¹⁰⁶ Tugay, *a.g.t.*, s. 74.

¹⁰⁷ Gültekin Yıldız, *Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012, s. 29.

¹⁰⁸ Baytimur, *a.g.t.*, s. 66.

Trabzon, Erzurum ve Van vilayetlerinin kalebent merkezi Erzurum'du. Bununla beraber Trabzon'a da kalebent hükümlüleri gönderilmiştir. İlk tespitimiz 1728 yılına aittir. 1728'de Sohum kalesinden bir nefer kalebent hükümlüsü olarak Trabzon dizdarına gönderilmiştir¹⁰⁹.

Tanzimat döneminde teorik olarak işsizlerin şehirlere giriş ve çıkışına izin verilmiyordu. Bosna valisinin 23 Şubat 1847 tarihli arz tezkiresine göre serseri taifesinden olduğu anlaşılan Sırp kimliğine sahip kişinin üzerinde farklı dillerde yazılı olan çok sayıda evrak çıkmıştır. İfadesinde ise yanıltıcı cevaplar vererek kâh Karadağlı ve kâh Sırp olduğunu beyan etmiştir. Muharrir ve müfsit guruhundan olduğu ve Bosna ahalisinden olmadığı için gereğinin yapılması sadarete arz olunmuştur¹¹⁰. Söz konusu kişi *ifsad-ı reaya* fiilini işlediği gerekçesiyle kalebent olmak üzere bila-müddet Trabzon'a sürülmüştür. Süresiz sürgüne tabi tutulanların da zaman içerisinde serbest bırakıldıkları anlaşılmaktadır. Hükümlünün serbest bırakılma talebinin kabul edilebilmesi için ilk etapta olay mahalli mülki amirinin olumlu görüşü aranıyordu. İkinci etapta konu Meclis-i Vala'da müzakere edilmekteydi. Burada hükümlünün ıslah-ı nefis etmiş olduğu kanaati hâsıl olursa bir daha bu tür uygunsuz bir harekette bulunmamak şartıyla serbest bırakılması hususu padişaha arz edilmekteydi. Nitekim örnek hadisede bu prosedür takip edilmiş ve söz konusu kişinin serbest bırakılarak memleketine gönderilmesi yönünde irade sadır olmuştur.

Şubat 1859 tarihinde bir bahriye yüzbaşı kalyondan barut çaldığı tespit edilince meslekten ihraç edilmişti. Ayrıca çaldığı barutu gemide saklamak suretiyle hem gemi ve hem de personelin hayatını riske etmişti. Bu nedenle ağır bir şekilde cezalandırılması ve kalebent olmak üzere iki sene müddetle Trabzon'a sürülmesine karar verilmiştir¹¹¹. Temmuz 1862 tarihinde Batum ileri gelenlerinden bir kişi sahte belge tanzim etme suçundan on sene Trabzon'da kalebent cezasına çarptırılmıştır. Bilahare muvakkat kalebent cezası nefy-i muvakkate dönüştürülecektir. Bu kişi Trabzon'da tutuklu kaldığı süre cezasından indirilerek, beş yıllığına Livane kazasına sürülmüştür¹¹².

Trabzon kalesine kalebent hükümlüleri gönderilebilmiştir¹¹³. Memaliki şahaneninin başka yerlerinde hüküm giymiş kişiler kalebent olarak Trabzon'a gönderilirken, görev mahalli Trabzon ve çevresinde olan kişiler de Trabzon'da kalebent olabilmişlerdir. Bu konuda tespit ettiğimiz ilk örnek 1706 yılına aittir. Devlet otoritesinin kaybolması ve eşkıyalığın yaygınlaşması sebebiyle zeamet ve timar erbabı ile yeniçeri zabıtları Trabzon'da görev mahallerine gitmemişlerdir.

¹⁰⁹ Gülseren Erden, *1890 Numaralı Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon H. 1140- 1141 (1727-1728)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2000, s. 146.

¹¹⁰ Bosna Valisinin Arzı (7 RA 1263)

¹¹¹ Trabzon Valisine, Kapdan-ı Derya ve Trabzon Kadısına (Evail-i B 1275) Hüküm. Kılıç, *a.g.t.*, s. 184.

¹¹² Dersaadet Zabtiye Müşiri Abdülkerim Paşa ve Lazistan Sancağı Kaymakamı Şevki ve Livane Naibine Hüküm (Evahir-i M 1279). Kılıç, *a.g.t.*, s. 365-366.

¹¹³ Sürre-i Hümayun Emininin kapı çukadarı, Turnaşıbaşı kalebent olarak Trabzon'a sevk edilmişlerdir. Trabzon Kalası Dizdarına Hüküm (Evail Z 1203), Bkz. Uz, *a.g.t.*, s. 27, 258; Tugay, *a.g.t.*, s. 304.

Söz konusu kişilerin kadı ve mütesellim nezaretinde kalebent olmaları hususunda gerekli emirler verilmiştir¹¹⁴. 1789 yılında ise Trabzon ve havalisinden Anapa'ya asker sevk etmekle görevlendirilen kişi işini savsaklamış, yükümlü olmayanları asker olarak yazarken yükümlü olanları yazmamak, uygulamasına karşı çıkanları kaleye hapsedmek gibi bir takım uygunsuz davranışlarda bulunmuştur. Kendisi Trabzon'da kalebent cezasına çarptırılmıştır¹¹⁵.

Bir kamu görevlisi köylünün tasarrufundaki çiftliğe el koyar. Miri mala, geleneğe aykırı bir şekilde el koyma suçun cezasını bir misli arttırmaktaydı. Neticede söz konusu sanığa beş yıl kalebent ve süresiz memuriyetten mahrumiyet cezası verilir. Kalebentlik cezası daha sonra üç yıl ikamet etmek üzere Trabzon'a nefye tahvil edilir. Öte yandan irtikâp ettiği paranın kendisinden iki kat olarak tahsil edilmesi kararlaştırılır¹¹⁶.

Trabzon'da ikamet edenler işledikleri suçlara istinaden kalebent cezasına da çarptırılabilmişlerdir. Bu gibiler cezalarını çekmek üzere tespit edebildiğimiz kadarıyla Erzurum'a gönderilmişlerdir. Trabzon Sürmene ahalisinden bir kişi üç sene müddetle kalebent olmak üzere Erzurum'a sevk edilmiştir (Mayıs 1862)¹¹⁷. Trabzon gümrüğü eski memurlarından bir kişi de memuriyeti esnasında usulsüzlük yaptığı gerekçesiyle üç sene kalebent olarak Erzurum'a nefy edilmiştir¹¹⁸.

Sonuç

Sürgün iskân veya ceza yöntemi olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmıştır. Birincisi belirli bir proje çerçevesinde bir grubu veya topluluğu buldukları yerden çıkarıp farklı bir yere iskân etmektir. Bu fiilin politik, sosyal ve ekonomik amaçları vardır. Sürgün uygulaması Osmanlı Devleti'nin geleneksel veya klasik dönemin başlarında daha ziyade fethedilen yerlerdeki halkın bir kısmının başka bir bölgeye gönderilmesi veya fetih sahasına Müslüman Türk unsurların sürgün yöntemiyle sevk edilip yerleştirilmesi şeklinde tatbik edilmekteydi. Amaç ele geçen bölgede Osmanlı Devleti'ni temsil edecek bir topluluk oluşturmaktır.

Fethi müteakip ve 1515-1553 yılları arası Trabzon'dan başta İstanbul olmak üzere Balkanlara ve Karadeniz bölgesine Hristiyan nüfus sürgün edilmiştir. Öte yandan Orta Karadeniz bölgesinden Trabzon'a Türk nüfus sürgün ve iskân edildi. İçe iskâna tabi tutulan gayrimüslimler de vardı. 1554'de yerleştirilen Hristiyanların sayısı 650 kişiyi bulmaktaydı. Bunların bir kısmı Karaman ve Canik bölgesindedi. Genel savaş döneminde de kamu güvenliğini sağlamak adına Ermeni nüfus memalik-i şahanenin güneyine sevk edilmiş ve iskâna tabi tutulmuştur.

1914 nüfus kayıtlarına göre vilayet dâhilindeki Ermeni nüfusu 37.549 kişiydi. Tamamı Trabzon nüfusuna kayıtlı idi. Vilayet dâhilinde yabancı statüde

¹¹⁴ Necmettin Aygün, *18. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon 2005, s. 44.

¹¹⁵ Trabzon Kalası Dizdarına Hüküm (Evail-i Z 1203) Bkz. Uz, *a.g.t.*, s. 27, 258.

¹¹⁶ Trabzon Valisi, Karahisar Sancağı Kaymakamı ve Trabzon Kadısına Hüküm (Evasıt Şaban 1282). Çoban, *a.g.t.*, s. 298.

¹¹⁷ Trabzon ve Erzurum Valilerine Hüküm (Evahir Zilhicce 1282), Çoban, *a.g.t.*, s. 320.

¹¹⁸ Çoban, *a.g.t.*, s. 422, 703

Ermeni nüfus bulunmamaktaydı. Trabzon, Of, Akçaabat, Sürmene, Vakfikebir ve Maçka'daki Ermeni nüfus ise toplam 18.995 kişidir. Ayrıca Trabzon şehrinde 1.345 Katolik Ermeni ve 127 Protestan mevcut idi. Haziran 1915 tarihli Trabzon valiliği telgrafına göre Trabzon vilayetinde Ermeniler tedricen sevk ve iskâna tabi tutulmuş, Maçka ve Gümüşhane üzerinden güneye sevk edilmişlerdir.

Sürgün aynı zamanda bireysel olarak işlenen suçlara karşı tatbik edilen bir ceza yöntemidir. İslam hukukunda suçlar *had*, *kıyas* ve *tazir* olmak üzere üçe ayrılır: Kıyas kul hakkı, tazir hem kul ve hem kamu, had ise kamuya karşı yapılan kanuna aykırı fiillerle ilgilidir. Sürgün hem had hem de tazir için verilen bir ceza çeşitidir. Temel amaç kamunun güvenliğini sağlamaktır.

Ülkenin çeşitli yerleşmelerinde ikinci bir kişiye veya kamuya karşı hareketlerde bulunanların sürgün edildiği yerleşmelerden birisi de Trabzon şehridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nablus, Trablusgarp, Bosna, Kosova, Piriştine, Üsküp, Sisam ile başta İstanbul olmak üzere Anadolu şehirlerinden sahte belge tanzim eden, toplumu tahrik eden, yasalara aykırı davranışta bulunan müderris, molla, mütesellim, şeyh, ayan, hanedan ve kilise mensupları veya siviller nefy veya kalebent olmak üzere Trabzon'a sürülmüşlerdir. Sürülenlerin iâşe ve ulaşım masrafları kamu tarafından karşılanmıştır. Öte yandan sürgün edilen kişinin geride kalan aile efradından fakrû zaruret halinde olanlara maaş tahsis edilebilmiştir. Sürgün olarak şehre gelenler ahalinin meskenlerine veya kamuya ait binalara yerleştirilmişlerdir. Sürgün edilen şahıslar şehirde günlük hayatlarını istedikleri gibi idame ettirmişlerdir. Bunlar geçimlerini sağlamak amacıyla zanaatkârlık veya hamallık gibi alanlarda çalışmışlardır. Sürgün döneminde hükümlüye hac farizasını yerine getirme veya diğer bir şehirdeki işini takip için izin verilebilmiştir.

Sürgün edilen kişiler, iklime uyum sağlayamamak, meşakkat ve müşkülata maruz kalmak, yiyecek ve içeceğin pahalı olması, kıtlık gibi sebeplerle en temel ihtiyaçlarının karşılanamaması halinde *tahvil-i ikamet* talebinde bulunabilmişlerdir. Ceza özel veya genel af ile sona ermekteydi. Hükümlüler geçim sıkıntısı çektikleri, ebeveynlerinin veya çoluk çocuğunun perişan olduğu, memlekette bulunan emlak ve akarını idare edecek kimsesi olmadığı, o ana kadar yaşadıkları sürgün hayatının terbiye olmaları için yeterli olduğu gibi gerekçelerle af talebinde bulunmuşlardır. Olay mahallinin olumlu rapor vermesi halinde konu en son Meclisi-i Vala'da müzakere ediliyordu. Meclisin de olumlu görüş bildirmesi durumunda nihai karar padişahın iradesine kalmaktaydı. Padişah genellikle bu gibi talepleri kanuna aykırı hareketlerde bulunmamak şartıyla onaylıyordu.

Trabzon'da menfa hayatı yaşayanlardan bir kısmı serbest bırakıldıktan sonra Aydın, İstanbul gibi şehirlerde mevcut kütüphane ve medrese gibi eğitim kurumlarına veya sair kamu kurumlarına yerleştirilmişlerdir. Daha sürgün hayatı esnasında kamu hizmetinde istihdam edilenler de olmuştur. Serbest kaldıktan sonra adı adli vakalara karışanlara da rastlanmıyor değildi.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

A.Amd; A.Dvn; A.Mkt; A.Mkt. Mhm; A.Mkt. Um; İ.Dh: İ.Hus; İ.Msm; Mvl; Y.Prk. Um.

Kaynak ve Referans Eserler

ACAR, Tuğba Akıllı, *3 Nolu Nefy ve İtlak Defterinin (s. 1- 100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2006.

ATABAŞ, Cemal, *Trablusgarp Eyaletinde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2017.

AYGÜN, Necmettin, *18. Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon 2005.

BAYTİMUR, Oğuz, *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791- 1808)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011.

ÇOBAN, Harun, *5 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 310.

DAŞÇIOĞLU, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün (Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2007.

DENİZ, Melek, *2 Numaralı Nefy ve Kısa Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2015.

ERDEN, Gülseren, *1890 Numaralı Trabzon Şeriye Siciline Göre Trabzon H. 1140- 1141 (1727- 1728)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2000, s. 146.

ERİM, Neşe, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları*, 4, İstanbul 1984, s.79-88.

GOLOĞLU, Mahmut, *Trabzon Tarihi, Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon 2013,

GÜNEŞ, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Sürgün Cezası ve Karahisarısahip'e Yapılan Sürgünler (1815- 1839)", *History Studies*, 8/1, (Mart 2016), s. 49- 70.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737- 1844)*, Trabzon 2014.

KAVAKLI, Sibel, *929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826- 1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005.

KILIÇ, Ömer, *4 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010, s. 156.

KOCA, Uğur, "Boğazkesen Kalesi Kalebentleri (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Tarih Dergisi*, 67, İstanbul 2018, s. 125-150.

KOLOĞLU, Orhan, M. Yavuz Erler, "Trabzon'da Sürgün Trablusgarplı Bir Şeyh: Guma (1843- 1854) Ciepo, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 17. Sempozyumu Bildirileri", Trabzon 2006, s. 951-961.

KÖKSAL, Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", *OTAM*, 19, Ankara 2006, s. 284- 340.

ÖZDEMİR, Elif, *1 Numaralı Nefy ve Kıyas Defterinin (s.74-134) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2018.

ÖZKAN, Salih, “Niğde’ye Yapılan Sürgünler”, *Bilig*, 36, (Kış 2006), s. 187- 200.

SAYDAM, Abdullah, “Türk Toplumunda Cemaatler Arası İlişkiler ve İhtida Olayları: Trabzon Örneği (1791- 1850)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 154, İstanbul 2005, s. 81-106.

ŞAHİN, Fatma, *11 Numaralı Kalebent Defterine Göre (1- 196) H. 1166- 1167 / M. 1753- 1754 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nde Suç, Suçlu ve Cezalar (Değerlendirme Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

ŞAHİNER, Ayşegül, *1964/150 Nolu Trabzon Şerhiye Sicilinin Transkripsiyonu ve Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2007.

TUGAY, Biray, *Aydın Vilayetinde Sürgün (Tanzimat’tan Cumhuriyete)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013.

UYSAL, Osman, “19. Yüzyılda Osmanlı’da İç Güvenlik ve Asayişin Temini Açısından Kefalet Sistemi”, *Balıkesir Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, 2007/1, s. 1-30.

UZ, Ramazan, *24 Numaralı Kalebent Defterine (H. 1203- 1205/ M. 1788- 179) Göre Osmanlı Devleti’nde Suçlular ve Cezalar (Değerlendirme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

YILDIZ, Gültekin, *Mapusane Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, İstanbul 2012.

